

KIRJUTADES KIRJUTAMA

Käesolev kolmeosaline vihikute komplekt „Kirjutades kirjutama“ on 2007. aastal ilmunud samanimelise teose täiendatud ja ümbertöötatud väljaanne. Komplekti eesmärk on toetada lastel õigekirja omandamist. Harjutustesse on valitud sõnad ja laused, mis sobivad nii laste õigekirjaoskuste väljaselgitamiseks, õpetamiseks, harjutamiseks, kinnistamiseks kui ka omandatud oskuste kontrolliks. Komplekt moodustab terviku. Orienteerumist kolme vihiku vahel hõlbustab teemade loogiline järjepidevus, läbivalt kasutatud samad tüüpsõnad ja harjutuste numeratsioon ning viited veahtlike häälikute omandamist toetavatele tabelitele.

Harjutusvaraga töötamine eeldab, et lapsel oleksid häälimise ja sõnade häälikanalüüsi sooritamise oskused. Kui laps eksib sõnade kirjutamisel, st ei tähista kõiki häälikuid või kirjutab häälikuid märkivaid tähti vales järjekorras, tuleks eelnevalt harjutada sõnade häälimist (sõnade häälikhaaval hääldamist) ja selle oskuse baasil sõnade häälikanalüüsi. Käesoleva komplekti neli esimest harjutust võimaldavadki saada ülevaate lapse häälikanalüüsi oskusest. Nende harjutuste tegemisel ei pea laps veel mõtlema topelttähtede, nõrga ja ühe- või kahekordse tugeva tähe valikule. Häälikanalüüsi oskuse kinnistamiseks sobivad ära kirjaharjutused, milles järk-järgult suurendatakse ära kirja ühikut (alustatakse sõna kirjutamist tähtaaval, seejärel sõnaosade ja terviksõnade kaupa). Ära kirjaoskuste kujundamiseks on sobiv kasutada harjutusi A. Kontori ja K. Plado koostatud kogumikust „Kirjutades kirjutama. Vaatan ja kirjutan: ära kiri“, Studium 2010.

Kui laps oskab 4–5-häälikulisi sõnu hääldada ja suudab kõik häälikud lühikeses lihtsas sõnas õiges järjekorras tähistada, on sobiv aeg võtta kasutusele komplekti „Kirjutades kirjutama“ kolm vihikut.

Käesoleva materjali erinevus tavapärasest harjutusvarast ja etteütluste kogumike tekstidest seisneb selles, et harjutused on koostatud sõnadest, mis koonduvad rühmadesse (vt veahtlike häälikute õigekirja omandamist toetavad tabelid ja tüüpsõnad). Harjutusvara kasutamise peamiseks eesmärgiks on eesti keele tähekasutusreeglite rakendamisoskuste kujundamine. Õpetamisel pööratakse korraga tähelepanu vaid ühele probleemile. Näiteks harjutustes 1–10 (1. vihikus lk 18–21) keskendutakse sulghäälikute õigekirjale sellistes sõnades, milles on vaja teha valik nõrga ja ühe- või kahekordse tugeva tähe vahel nn veahtlikus kohas ja mille tüüpsõnadeks on *tuba, sada, nuga / sepik, rätik, vikat / kuppel, kittel, tikker*. Sõnad, mis ei kuulu vaadeldavate tüüpide alla, on lausetes esitatud kursiivis ja nende õigekirja esialgu ei analüüsita.

Sõnade rühmitamisel saab toetuda veahtlike häälikute õigekirja toetavatele tabelitele. Veahtliku kohana käsitletakse sõnades häälikuid esimese silbi täishäälikust järgmise silbi täishäälikuni: *s/at/a, r/ät/ik, k/it/el*. Ühe harjutuse piires on tüüpsõnadele vastavate analüüsitavate sõnade arv esitatud võimalikult võrdselt. Selline esitus hõlbustab tehtud vigade analüüsi ja annab õpetajale täpsema ülevaate õpetamise ja täiendava harjutamise vajadusest. Komplekti 1. vihikus olevad harjutused täidavad sel viisil ka diagnostilist ülesannet. Juhime tähelepanu asjaolule, et ainuüksi erinevate vigade üldhulk lapse töös pole piisavalt informatiivne tema jaoks vajaliku harjutusmaterjali valikuks. Harjutada tuleks just nendesse sõnarühmadesse kuuluvate sõnade õigekirja, milles laps rohkem eksib.

Vihikute harjutuste järjestus tuleneb õigesti kirjutamise osaoskuste kujunemise (seega ka teadliku kujundamise) loogikast. Kuna samad laused korduvad kõikides vihikutes, on otstarbekas teema käsitlemisel vihikuid üheaegselt kasutada. Erandiks on ainult 1. vihikus lk 48–87 oleva teema „Veahtlike

häälikute õigekiri. Tabelid 1–4“ 32 harjutust, mida on otstarbekas kasutada diagnostilise materjalina oskuste taseme väljaselgitamiseks, õigekirja õpetamiseks ja omandatu kontrollimiseks.

Käesoleva komplekti vihikud ei ole mõeldud konkreetsele klassile ega asenda traditsioonilisi töövihikuid. Neid saab kasutada sõltuvalt lapse individuaalsetest raskustest.

1. vihik. TEKSTID KIRJUTAMISEKS

Esimene vihik sisaldab materjali, mille abil on võimalik õpetajatel, eripedagoogidel ja logopeedidel või ka lapsevanematel välja selgitada laste õigekirjaoskusi nii enne õpetamist kui ka hiljem omandatu kontrolliks. Tegemist on omalaadse diagnostilise materjaliga. Kontrolletteütlustes tehtud vead peaksid olema aluseks erinevas vormis koostatud ja esitatud harjutustele (valik, sobitamine, rühmitamine, lünkharjutused, verifitseerimine, korrektuur, harjutav etteütlus jne).

Peatähelepanu on sõnavaliku süsteemsusel. Eesti keeles sõltub sõna tähendus õigekirjast (võrdle *kool – koll; sabas – saabas – saapas*). Kuna käesolevas harjutusvaras on sõnade valiku aluseks sõna tüvi, leidub harjutustes sõnu, mille muutevorme kõnes harva kasutatakse. Seetõttu võivad mõned laused tunduda kunstlikud. Harjutusmaterjali suunatud kasutamine aitab lastel tähekasutusreegleid omandada ja neid ka kirjutamisel õigesti rakendada.

Harjutusvara algab veaohtrikus kohas asuvate täishäälikute õigekirja õpetamisest (vt tabel 1), järgnevad harjutused suluta kaashäälikute (vt tabel 1) ning seejärel sulghäälikute õigekirjaoskuste (vt tabel 2) kujundamiseks. Eraldi on materjal nii täis- kui ka kaashäälikuühendite reegli rakendamiseks harjutamiseks (vt tabel 3 ja 4). Teema „Veaohtrike häälikute õigekiri. Tabelid 1–4“ harjutused sisaldavad kõiki varem õpitud veaohtrikke kohti, nende harjutuste käsitlemine eeldab eelnevate teemade läbimist. Võrreldes varasema väljaandega on uue teemana vihiku lõpus harjutused järgsilbi sulghääliku õigekirja omandamiseks.

2. vihik. MÖTLEN JA KIRJUTAN

Teise vihiku eesmärk on õpetada ja harjutada õigekirjaoskust. Nagu vihiku pealkiri viitab, on enne kirjutamist vajalik sõnade õigekiri teadvustatult läbi mõelda ning sõnu võrdlevale hääldusele toetudes analüüsida. Lapse tööd suunab tööjuhend (algoritm) vihiku sisekaanel. Esiolgu ei tohiks ühtki sammu vahele jätta. Järjepideva töö tulemusena jääb lapsele sõna analüüsi detailne sooritamine meelde, oskuse paranedes väheneb analüüsiks kuluv aeg, sammud ühinevad, automatiseeruvad. Et lapsi oleks lihtsam suunata, on sammud tööjuhendis nummerdatud (*Mis on kolmas samm? Kas sooritasid ka teise sammu?* jne). Ehkki algõpetuses on väga levinud võtteks pärast kontrollimist ja vigade parandamist lause ümberkirjutamine, ei pea me seda vajalikuks. Sama lause uuesti kirjutamine võib last häirida, tekitada ebaedutunnet ja lõppkokkuvõttes oluliselt kahandada õpimotivatsiooni. Küll aga on vajalik sõnu, milles oli viga, lasta lapsel kirjutada teistes lausetes.

Harjutused kujutavad endast teatud mõttes nuputamisülesandeid. Sõnad on lausetes esitatud lünk-sõnadena (nt *l/in/ud*), esile on toodud veaohtrikele häälikutele viitavad tähed, mis on orientiiriks sõnade (ja seejärel terviklause) mõistatamisele. Sõnu on vaja analüüsida, rühmitada etteantud tabelitesse, kirjutada lause vihikusse ning lõpuks kirjutatut kontrollida (st lugeda lauset täpselt kirja pildi järgi). Tegemist on mõtlemisoperatsioonidele toetuva tööga (analüüs, süntees, võrdlemine, rühmitamine). Töö eeldusena peaks lapsel olema omandatud võrdleva hääldamise oskus. Vajadusel tuleb seda oskust eraldi harjutada, toetudes tabeli skeemidele ja/või tüüpsõnadele. Sõnade rühmitamisel tabelisse on

vaja võimalikud sõnatüve variandid täpselt läbi hääldada ning leida sõnale nn õige koht, arvestades seejuures lauset tervikuna. Näiteks sõna *memme* võib ainult kirja pildi järgi otsustades sobida kahe tüüpsõna alla. Määravaks saab selle sõna seos teiste sõnadega lauses, näiteks *Ootan memme (keda?) koju* (1. tabeli 5. skeem, tüüpsõna *trummar*); söime *memme (kelle?) küpsetatud kooki* (1. tabeli 4. skeem, tüüpsõna *kinna*). Kui sõnad on kantud tabelisse, saab töö õigsust mitmel viisil kontrollida. Parimaks võimaluseks on sõna ja lause lugemine kirja pildi alusel. Tabelisse 1 kuuluvate sõnade puhul ei tekita probleeme täishäälikute või suluta kaashäälikute hääldamine II või III välteliselt (kaastekst toetab). Oluline on nende sõnade teadlik hääldamine eri rõhulis-rütmilise struktuuriga, keskendudes mitte sõna tähendusele vaid õigele hääldusrütmile (*sari – saari* (II v) – *saari* (III v); *pagi – paki – pakki*). Kui sellele vajalikku tähelepanu ei pööra, tekivad probleemid sulghäälikute õigekirja omandamisel.

3. vihik. KONTROLLIN JA KIRJUTAN

Kolmas vihik sisaldab juba tuttavaid lauseid, milles sõnad on kirjutatud vigadega. Korrekatuurharjutuste eesmärgiks on enesekontrollioskuste (vigade leidmine ja parandamine) kujundamine. Esmatähtsaks tuleks siin pidada kirjutatud sõna ja loetu (hääldatu) täpset vastavust, mille põhjal saab määrata sõna sobivust konteksti ning otsustada sõna õigekirja üle. Tegemist on verifitseerimise ehk õigsuse tuvastamise ülesandega, mis peab alati eelnema vigade parandamisele. Laps peab õppima lugema sõnu täpselt esitatud kirja pildi järgi. Kuna lapsed kalduvad lugedes lähtuma sõna tähendusest, ei pruugi nad sõnu hääldada täpselt nii nagu on kirjutatud. Oskus kujuneb korrekatuurharjutuste tegemise käigus, kui antakse korraldus lugeda ka neid sõnu, millel puudub tähendus (nn pseudosõnu). Õpioskuse kujunedes on soovitatav lasta lapsel harjutusi sooritada iseseisva tööna, kuid eelnevalt vajavad nad ühist suunatud analüüsi. Nimetatud töö arendab ka lugemisoskust, mida saab rakendada õigekirja harjutamisel.

Tööjuhendid 1 ja 2 on korrekatuurharjutuste sooritamiseks vihiku sisekaantel. Alati ei ole siiski võimalik vaid lugemise abil kirjutatud kontrollida. Häälikuühendeid sisaldavaid sõnu hääldame mõnda häälikut rõhutades ülipikalt (*laulis, kordan, saapad*), kuid hääldusele vastavalt kirjutades (*lauulis, korrdan, saappad*) teeme vigu. Nimetatud teemat käsitledes on vajalik õpetada sõnas leidma õigekirjareeglile vastavat kohta, mida on otstarbekas tajutaval viisil märgistada. Kui laps leiab (ja fikseerib näiteks joonides) sõnas kaashäälikuühendi(d), on tal kergem teadvustada reegli rakendamise vajadust ning teha otsuseid õigest ja valest kirja pildist.

Korrekatuurharjutustes on teemavälised sõnad esitatud kursiivis. Harjutuse lõpus on enesekontrolliks ära toodud harjutuses olevate vigade arv. Vigade kokkulugemisel peab silmas pidama, et veaohlikus kohas võib ühes sõnas olla ka kaks viga. Näiteks sõna *kool* asemel on kirjutatud *koll* (eksitud on *o-* ja *l-*hääliku märkimisega). Vigade sellisel arvestamisel on aluseks võetud õpetajate poolt koolides enamkasutatud variant. Nimetatud lähenemine on küll teataval määral probleemne, sest kõnetakti seisukohalt on tegemist ühe veaga, vältekandja muutmisega: vältekandja *o* on asendatud *l*-ga. Kui õpetajale on sobiv mõni teistsugune vigade arvestusviis, peab ta ise vigade hulga vastavalt ümber hindama.

Korrekatuurharjutustes vigade leidmist ja parandamist nõudvaid eeloskusi tuleb kujundada juba varasema töö käigus (oskus lugeda sõnu kirja pildi alusel, määrata sõnades täis-/kaashäälikuühendid, kõnetaktivariante võrdlevalt tabelite ja/või tüüpsõnade abil või ilma nendeta hääldada, oma tööd kontrollida).

Kõikide harjutuste tegemisel on soovitatav kasutada komplekti lisatud **veahtlike häälikute õigekirja omandamist toetavaid tabelleid**, milles esitatud skeemid ja tüüpsõnad toimivad tajutava abivahendina kirjutatava sõna hääldusele vastava kirja pildi valikul. Esmalt on oluline, et lapsed õpiksid kiiresti ja õigesti sõnu võrdlevalt (st häälikute pikkusi teadlikult muutes) hääldama. Nimetatud oskuse omandamiseks on komplektis tabelid 1–4, mille kasutamiseks on eelnevalt vajalik kujundada lapsel järgmised oskused:

- 1) sõnade häälimine;
- 2) veahtlike häälikute määramine sõnas;
- 3) veahtliku koha häälikute rühma määramine ja analüüsiks sobiva tabeli valik;
- 4) sõnavariantide võrdlev hääldamine, st oskus hääldada ka teisi sama häälikulise struktuuriga sõnu (*lagis – lakis – lakkis*).
- 5) sõna õigekirja toetava skeemi ja/või tüüpsõna valimine tabelist.

Eakohase arenguga lapsed tulevad erinevas vältel kolme lühikese (ühest kõnetaktist koosneva) sõna kordamisega edukalt toime juba enne kooli, kuid paljudel lastel tuleb seda oskust eraldi kujundada. Hea võtte on siinjuures sõnade ja sõnade rea järelekordamine, mille käigus laps õpib kuulama talle öeldud sõna (*sepik*), sõnapaare (*sebik – sepik; seppik – sebik*), sõnakolmikut või ka pikemaid sõnaridu (*sebik – sepik – seppik; sebik – sepik – seppik – seebik – seepik*), kuuldot mälus hoidma ja hääldust täpselt matkima. Visuaalseks toeks selle töö juures on skeemid koos tüüpsõnadega, st materialiseeritud abivahendid.

Kokkuvõtteks tuleb rõhutada tõde, et õigesti kirjutama õpitakse ikka vaid kirjutades. Ehkki paljudel lastel kujunevad õigekirjaoskused keelevaistule toetudes justkui iseenesest, vajab suur osa õpilastest selleks tõhusat tuge. Õigekirjaoskust on lapsel vaja kujundada eesti keele tundides lõimituna eri-pedagoogi ja/või logopeedi juhendamisel tehtava tööga. Seda, kui efektiivseks õpetus on osutunud, saab kontrollida, kirjutades etteütlusena 1. vihiku tekste uuesti.

Edukat õppimist ja õpetamist!

Autorid